

muhadžira doseljenih u Šamac razmatrali su Adnan Kadrić i Nusret Kujraković u referatima “Nahije i kasabe Gornja Azizija (Šamac) i Donja Azizija (Orašje) u sastavu kadiluka Gradačac prema bosanskim salnamama u periodu od 1868. do 1878. godine” i “Organizacija vjerskog života muslimana u Bosanskom Šamcu (1863.-1878.)”.

Zbornik radova zaključuje prilog Hasana Yildirima Aganoglua “Opći pogled na migracije stanovništva s Balkana u Tursku”. Autor daje pregled iseljavanja muslimanskog stanovništva iz evropskih dijelova Osmanskog carstva u Anadoliju, odnosno iz balkanskih nacionalnih država u Republiku Tursku, od početka XIX do kraja XX stoljeća. Ubistvo preko 25.000 muslimana na Peloponezu tokom grčkog ustanka 1821. godine naziva genocidom, koji postaje model vršenja pritiska na muslimane u evropskom dijelu carstva. Za vrijeme ratova krajem XIX i početkom XX stoljeća, ubijeno je ili umrlo na putu prema Turskoj oko 1.100.000, dok je nasilno iseljeno preko 1.250.000 muslimana sa Balkana.

Državna politika Republike Turske podržavala je doseljavanje stanovništva, a intenzivnije migracije prema Turskoj zapažaju se u vrijeme Ataturka (1923.-1938.), te od 1950. godine, nakon prelaska na višepartijski sistem. Za vrijeme republike, najveći broj stanovnika doselio se iz Bugarske (850.000), a potom iz Grčke (500.000), Jugoslavije (300.000) i Rumunije (140.000). Za razliku od osmanske višenacionalne države koja je priznavala vjerski i etnički pluralitet, turska nacionalna država je zakonskim rješenjima turcizirala stanovništvo naseljeno iz balkanskih država. U tom smislu, Rumelija predstavlja geografski i kulturni korijen za veliki dio današnjeg turskog naroda.

Dosadašnja historiografija koja se bavila historijom Balkana u novom vijeku, stav-

ljala je akcenat na legitimnu borbu hrišćanskih nacionalnih država za oslobođenje od osmanske vlasti. Prilozi objavljeni u ovom *Zborniku radova* proces deosmanizacije sagledavaju iz perspektive žrtve, slavenskih muslimana (uglavnom Bošnjaka) koje su političke elite novonastalih hrišćanskih država percipirale kao “Turke” i nepoželjne elemente. U tom smislu, *Zbornik* popunjava značajnu prazninu u historiografiji, ali istovremeno otvara i nove mogućnosti sagledavanja historije Balkana u XIX i XX stoljeću. Bilo bi korisno istražiti u kojoj mjeri je proces deosmanizacije Smederevskog sandžaka bio model prema kojem je planirano “oslobođenje” ostalih južnoslavenskih zemalja pod osmanskom vlašću i kako su ti događaji uticali na odnos Bošnjaka prema južnoslavenskim integracijama.

JASMIN ĆOSIĆKIĆ

Marwa Elshakry, *Reading Darwin in Arabic, 1860-1950*, University of Chicago Press, 2013, 439 str.

Ova knjiga je historijsko istraživanje utjecaja darvinizma na arapsku oblast putem analize diskursa oko *Al-Muqtataf-a*, koji je bio prvi časopis za laike u ovoj oblasti. Ovdje se težište postavlja na analizu različitih tumačenja darvinizma i metateksta kao što su suvremena društvena i politička mišljenja. Pri tome se i Darwin ne tretira kao predložak za tumačenje diskursa koji su uslijedili nego kao jedan dio sistema značenja i reference. Dakle dosljedno se istražuje proces kako se formira tačka reference, naprimjer, tradicija/modernost ili Islam/Zapad od 1860. do 1950. godine, putem promjene unutar dotičnog sistema.

Početna tačka prodora darvinizma u arapsku oblast bila je misionarska škola u Bejrutu. Oko nastavnika prirodonoznastvenih disciplina te škole publikovan je časopis *Al-Muqtataf* 1876. godine. Tu je Darwin najprije bio ocijenjen negativno, ali kasnije je teza o napretku čovječantsva putem postepene evolucije jednom valjanom hipotezom ocijenjena pozitivno. A tu se dosljedno kritizira materijalistički nazor da je čovjek po vrsti isti sa životinjom, iako se pokazalo da je životinjski instinkt proizvod evolucije. Čak se evolucija dominantno smatrala kao proizvod Božijeg plana koristeći kršćansku prirodnu teologiju. U ovom smislu se pozitivno prihvata protestantska prirodna teologija po kojoj se evolucija tumači kao znanstveni dokaz Proviđenja koje objavljuje prirodnu cjelovitost i zakonitost. Na ovo je utjecala činjenica da je misionarska škola bila središte upoznavanja darvinizma. Nastavni pravac te škole je bio spoznaja egzistencije Proviđenja putem prirodonoznastvenog odgajanja. U ovom kontekstu zbog egzistencije (prirodne) znanosti kao medijuma odnos između islama i kršćanstva nije bio jednostavan sukob. Ali oni koji rukovode misionarsku školu su osjećali opasnost za svoju religiju, tek kada se pokušavalo da se racionalno znanje i religija razlikuju putem tumačenja arapske riječi *Ilm*-a na način Bacon-a, jer su oni namjeravali proširiti znanje o jedinstvenom vladanju Proviđenja u prirodi putem znanosti protiv takvog agnostizma. Kao posljedica ovog incidenta uredništvo časopisa *Al-Muqtataf*-a se 1884. godine preselilo u Kairo.

Al-Jisr je pronašao tačku pomirenja religije sa znanošću ulaskom u agnostizam zbog poznavanja Prvog uzroka putem logičnog nagađanja 1888. godine. Ovakva popularnost agnostizma predstavlja jasno isto

ono kao što se prodir darvinizma u arapsku oblast temeljio ne na Darwinovom mišljenju nego na mišljenju Herberta Spencera. Razlikovanje oblasti religije i znanosti se pozitivno ocjenjivalo tom prostoru u drugoj polovini 19. stoljeća kao temelj podsticanja liberalističke modernizacije. U ovom smislu engleska vladavina u Egiptu nije bila predmet kritike nego se smatrala kao odgovarajući moment modernih reformi. Arapska modernizacija se diskutirala u pravcu Spencera u smislu društvenog progressa. A u tadašnjoj Europi se može pronaći ovakvo mišljenje da društvo postepeno napreduje putem poboljšanja individuuma. Zanimljivo je kako su oni opravdavali aneksiju Sudana spajajući rasnu diferenciju od zajedničkog pradjeda s društvenim progressom u smislu civilizovanja. Ismail Mazhar, prvi prevodilac Darwinove knjige *Origin of Species* (1918. godine), postavlja Darwina u znanstvenoj tradiciji Islama i Zapada. Ovdje postoji namjera da se islamu osigurava mogućnost kulturnog progressa ili preporoda putem pozitivnog uvođenja kulturnih proizvoda sa Zapada, naglašavajući historiju međusobnog utjecaja između Islama i Zapada. Kasnije se po toj logici pojavio diskurs da se zahvaljuje Egipćanima kao osnivačima velike civilizacije, pri čemu su razlikovali sebe od Afrikanaca kao divlje i niže rase. Ovo je jedan primjer utjecaja darvinizma na formiranje egipatskog nacionalizma.

Muhammad Abduh je kroz zahtjev za historijom znanstvenih otkrića u Kuranu pokušavao pomiriti znanost s religijom. I ovdje se u centru nalazi agnosticizam. Njemu je koristila znanost kao istraživanje apsolutnog pravila u prirodi putem nagomilavanja empirijskih iskustava. U ovom smislu se tumači da znanost pretpostavlja egzistenciju Boga kao Prvog uzroka. I njegovo zanimanje za

darvinizam se nalazi u okviru kritike protiv stagnacije islama koji samo nastoji sačuvati tradicionalno tumačenje. On je želio preporod racionalne i logične religije. A istodobno se pojavio novi kontekst da se engleska vladavina u Egiptu kritizira zbog pojačavanja panislamizma. I dalje kritika konzervativnog islama je podsticala rekonstrukciju pojma islama, prvenstveno smatrajući islam jednom civilizacijom.

U vremenu oko Prvog svjetakog rata pojavilo se kolektivističko tumačenje darvinizma umjesto dotadašnjeg individualističkog. Po tom mišljenju se progres osigurava ne povjerenjem u napor individuuma nego upravljanjem društvom kao jednim organskim bićem. Razočaranje o to što liberalizam nije pridonio društvenom blagostanju uzrokovalo je pojavu mutualističkog progressa na osnovu međusobnog nagrađivanja u smilsu Kropotkina. Iza toga dolazi pojačana kritika engleskog imperijalizma, čime se postavio temelj širenju socijalizma u arapsku oblast. Zbog toga pri širenju socijalizma na ove prostore glavni lik nije bio Karl Marx nego Alfred R. Wallace koji ističe egzistenciju nevidljivog posrednika u prirodi kao Prvog uzroka. Putem tumačenja Prvog svjetskog rata kao jedne posljedice sebičnog individualizma, materijalizam je postao predmetom žestoke kritike kao misaoni temelj ovoga individualizma i ateizma. I poslije toga umjesto mutualističkog tumačenja pojavilo se mišljenje da se progres osigurava putem biološke i društvene reforme koji se usavršava državom kojom upravljaju tehnokrate.

A sa druge strane Zapad se ocjenjuje negativnije u vezi sa pojačavanjem i proširenjem nacionalizma. Zbog toga mišljenje evolucije koja se često preklapa sa zapadnoeuropskim progressom postepeno gubi svoju snagu u arapskoj oblasti. To istodobno

znači da je taj proces među mladim naraštajima koji su zahtijevali revolucijsko djelovanje gubio privlačivost mišljenju evolucije koje je bilo znanstveni temelj misli o postepenom i reformističkom napretku društva.

Iz cjelokupnog izlaganja postaje jasno da je ova knjiga važna kao pregled historije darvinizma u arapskoj i islamskoj oblasti. Istodobno, razumijevanje procesa kako se politički stav za ili protiv Zapada i nacionalizam formira u arapskoj oblasti pod utjecajem darvinizma može doprinijeti jasnijem razumijevanju sadašnje arapske oblasti. Ali tu ima i otvorenih pitanja. U knjizi se nikako ne razmatra kakav je utjecaj pedagoško mišljenje Spencera imalo na prethodno i suvremeno mišljenje u arapskoj oblasti, iako se pokazuje da je njegova knjiga o pedagogiji igrala važnu ulogu prilikom upoznavanja arapskom oblasti s njegovom misli. U srpskohrvatskoj oblasti pod austrougarskom upravom ta je knjiga imala funkciju mosta između Herbartističke teorije o kulturnim stepenima, naročito, Tuiskona Zillera ili Wilhelma Reina i evolucionizma. U ovom smislu se ne razmatra širi kontekst, t. j. utjecaj darvinizma na arapsku ili islamsku humanističku znanost pored političkih i društvenih razmišljanja. Odnos između religije i znanosti je bio važno pitanje. Tu se pojavio agnosticizam kao valjano rješenje toga pitanja. I istodobno se čovječanstvu dao poseban položaj, iako se po agnosticizmu čovječjim sposobnostima zadala određena granica. O takvoj historiji možemo saznati čitanjem ove knjige.

Kako je darvinizam konkretno djelovao čak i na pojam čovječanstva? Kako se konceptirao individualan razvoj u okviru mišljenja da poboljšavanje individuuma doprinosi napretku društva? I kakav odnos je koncept o individualnom razvoju imao s pojmom društva? Na ova pitanja ne odgovara ova

knjiga. Zbog toga autorska metoda, t. j. izlaganje Darwina kao jedan dio historijskih tekstova, napokon ne može pružiti ništa drugo nego samo političku historiografiju oko darvinizma.

mitsutoshi inaba

Zijad Šehić, *U mojoj Bosni: povodom stogodišnjice posjete cara Franje Josipa I Bosni i Hercegovini od 30. maja do 4. juna 1910*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2013, 205 str.

Evropa, kao povijesni prostor na prelazu 19. i 20. stoljeća još uvijek je dominirana monarhijama i vladajućim dinastijama. Kraljevi, vojvode i drugi velikodostojnici bili su vodeće ličnosti tog doba, koje, iako tehnički modernizovano, svojim duhom neodoljivo podsjeća na feudalnu Evropu. Na neki način može se reći da su vladarske dinastije bile personifikacija pojedinih država. Zahvaljujući svom položaju u društvu i važnosti u svakodnevnim političkim dešavanjima vladarske posjete na prijelomu 19. i 20. stoljeća su imale veliki značaj u međunarodnim odnosima, ali i na dešavanja u unutrašnjo-političkom planu. Te posjete su bile od strane medija, pretežno štampe, izuzetno popraćene i davana im je velika pažnja.

Posjeta cara Franje Josipa I Bosni i Hercegovini od 30. maja do 4. juna 1910. je događaj historijskog značaja, koji je domaća historiografija nedovoljno istražila. Ova posjeta je najčešće dovođena u vezu sa neuspješnim atentatom na zemaljskog poglavara Varešanina, budući da je atentat bio planiran da se izvrši na samog cara za vrijeme posjete. Zbog 40 godina duge habsburške vlasti u Bosni i Hercegovini, razmatranje toka ove

posjete i njezinih posljedica je od izuzetne važnosti za historičare, koji istražuju ovaj period. Zadatak da popuni praznine u nauci preuzeo je prof.dr. Zijad Šehić sa knjigom *U mojoj Bosni – povodom stogodišnjice posjete cara Franje Josipa I Bosni i Hercegovini od 30. maja do 4. juna 1910*. Na nešto više od 170 stranica sintetičkog teksta, Šehić je detaljno obradio ovaj historijski događaj donoseći, uz sam opis toka i analize posjete, mnoštvo fotografija i novinskih članaka, koji čitaoca vraćaju u prošlo vrijeme i ilustruju ono što autor prikazuje na najbolji način.

Knjiga se sastoji od devet poglavlja u kojima Šehić hronološki prati dešavanja od najave dolaska Franje Josipa u Bosnu i Hercegovinu i priprema za njegov doček (Prvo poglavlje), zatim nastavlja prateći putovanje od Bosanskog Broda do Sarajeva što je sadržaj drugog poglavlja. Od trećeg do šestog poglavlja detaljno je predstavio carev boravak u Sarajevu, a sedmi dio prati carevu posjetu Mostaru. Sam boravak cara i njegove aktivnosti, kao i popratna dešavanja za vrijeme njegove posjete čine najobimniji dio knjige, koji je bogato ilustrovan fotografijama i opisom svih dešavanja, tako da čitalac u potpunosti stječe dojam, kao da je prisustvovao svim dešavanjima. Osim opisa samog boravka cara, knjiga sadrži još neke dijelove, koji su posebno vrijedni historičarima. U tim dijelovima autor razmatra povode za samu posjetu, pripreme za istu, kao i odjek koji je posjeta imala, u zemlji i inostranstvu, što je posebno značajno, jer posjetu, a samim time i Bosnu i Hercegovinu Šehić stavlja u kontekst svjetskih dešavanja u tom periodu, pogotovo s obzirom na diplomatske odnose između velikih sila u Evropi. Najviše pažnje ocjeni, odnosno posljedicama putovanja autor je dao u osmom poglavlju, gdje je analizom tadašnje štampe